

Letterkundige neerlandistiek nu en in het komend decennium

Journal of Dutch Linguistics and Literature

Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde

TNTL

2

2018 | jaargang 134

Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde

Uitgegeven vanwege de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden

Deel 134 (2018), afl. 2

Uitgeverij Verloren

ISSN 0040-7550 ISBN 978-90-8704-739-9

TNTL verschijnt viermaal per jaar; een jaargang bevat ten minste 320 bladzijden.

Redactie

dr. S. Bax, dr. S. Beeks, dr. C.J. van der Haven, dr. M. Kestemont (webredacteur),
dr. P.H. Moser, dr. F. Van de Velde, dr. H. Van de Velde, dr. M. Veldhuizen,
dr. F.P. Weerman, dr. M. van Zoggel

Redactieraad

dr. B. Besamusca (Utrecht), dr. L.M.E.A. Cornips (Amsterdam), dr. P. Coutte-
nier (Antwerpen), dr. D. De Geest (Leuven), dr. R. Howell (Madison, WI), dr. M.
Hüning (Berlijn), dr. A.B.G.M van Kalmthout (Amsterdam), dr. M. Kemperink
(Groningen), dr. J. Konst (Berlijn), dr. E.J. Krol (Praag), dr. M. van Oostendorp
(Amsterdam), dr. H.-J. Schiewer (Freiburg), dr. A. van Strien (Amsterdam),
dr. M. Van Vaeck (Leuven), dr. B. Vervaeck (Leuven), dr. R. Willemyns (Brussel)

Redactiesecretariaat

Huygens Instituut der KNAW

t.a.v. dr. M. van Zoggel

Postbus 10855

1001 EW Amsterdam

redactiesecretaris@tntl.nl

Abonnementen

Regulier €60,-; studenten en onderzoekers (AIO's & OIO's) €40,-; instellingen
€90,- (telkens per jaargang, incl. verzendkosten). Abonnees buiten de Benelux
wordt €10,- verzendkosten in rekening gebracht. Losse nummers kosten €15,-.

Uitgever en abonnementenadministratie

Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum, www.verloren.nl

telefoon 035-6859856, e-mail info@verloren.nl

rekening NL44INGB0004489940

Auteursrechten

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. No part of this publication may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

LUCAS VAN DER DEIJL & ROEL SMEETS*

Tussen *close* en *distant*

Personage-hiërarchieën in Peter Buwalda's *Bonita Avenue*

Abstract – The analysis of representations in literature is not only concerned with characters but also with relations and hierarchies between characters. In literary narratives, such relations are inherently ambiguous: they activate different readings and different views on the power dynamics between characters. There have been various attempts to formalise and quantify the analysis of character relations, for instance through social network analysis. However, because of this ambiguity, the meaning of a computational approximation of characters, relations and the strength of such relations is far from evident. Inspired by Stephen Ramsay's notion of 'algorithmic criticism', this article demonstrates how both close and distant reading approaches of character hierarchies rely on an arrangement of text-internal or text-external evidence rather than the text itself. It thus responds to the issue of character hierarchy raised by a specific case, Peter Buwalda's bestselling novel *Bonita Avenue* (2010). As a narrative composed of three apparently equal main characters, the novel illustrates the complexity of the interpretation of character relations when analysed either qualitatively or quantitatively. This analysis thus also demonstrates how close and distant reading strategies could go hand in hand in order to approach character representation from different angles.

1 Het meervoudige vertelperspectief in *Bonita Avenue*

Het familiedrama in Peter Buwalda's bestseller *Bonita Avenue* (2010) ontvouwt zich vanuit het perspectief van drie verschillende personages. We leren de lotgevallen van de familie Sigerius per hoofdstuk afwisselend kennen door de ogen van pater familias Siem Sigerius, zijn (stief)dochter Joni Sigerius en haar (ex-)vriend en Sigerius' (ex-)schoonzoon Aaron Bever. In zo'n roman met een meervoudig vertelperspectief kan er spanning ontstaan tussen de onderlinge verhoudingen. Een mogelijke oorzaak voor die spanning is het gebrek aan een ankerpunt voor de lezer: het is in zo'n vertelling moeilijker vast te stellen wie het middelpunt of de centrale figuur is – met name als de verschillende vertelperspectieven een bijna evenredig groot aandeel in het geheel hebben en bovendien soms met elkaar in conflict zijn. Dat gebeurt ook in *Bonita Avenue*: de roman integreert de perspectieven van drie verschillende personages in een overkoepelend narratief, maar het is niet evident welk perspectief de boventoon voert. De vertelstructuur suggereert nadrukkelijk dat het verhaal meerdere gezichtspunten en interpretaties kent.

Niettemin wijzen de meeste recensenten Siem Sigerius expliciet of impliciet aan als de spil van de roman. Expliciet zijn omschrijvingen als: 'het belangrijkste personage uit de roman: Siem Sigerius' (Fortuin 2010); 'Buwalda focust op

* We danken Antal van den Bosch, Jeroen Dera, Maarten de Pourcq, Sven Vitse en de anonieme reviewers voor hun nuttige commentaar op eerdere versies van dit artikel.

Siem' (Cloostermans 2010); 'Spilfiguur van het boek is de massieve Siem Sigerius' (Leyman 2010); 'Een "mannenroman" met een invloedrijk bestuurder als hoofdpersoon' (Schut 2010); 'Rondom Siem Sigerius, rector van de Twentse Tubantia University, ontvouwt zich een familiedrama' (Fahner 2010); 'het fundamentele verleden van de hoofdpersoon, Siem Sigerius' (Stolk 2012: 24). Een impliciete identificering van het meest centrale personage is herkenbaar in de neiging om de onderlinge relaties en het verloop van de gebeurtenissen vanuit Siems positie te benoemen: 'Bonita Avenue heeft drie hoofdpersonages: Siem Sigerius [...], zijn [...] stiefdochter Joni Sigerius en haar vriend Aaron Bever' (Moll 2010); 'Siem Sigerius [...] ontdekt dat [...] zijn stiefdochter Joni en haar vriend Aaron [...]]' (Goe-debuure 2010); en het duidelijkste voorbeeld:

Siem Sigerius [...] pleegt zelfmoord. Schoonzoon Aaron Bever raakt in een psychose. Zoon Wilbert, [...] zat een paar jaar in de gevangenis wegens doodslag. Oudste dochter Joni van zijn tweede vrouw verdient miljoenen in de porno-industrie. (Dessing 2010)

De Lezersvriend is dan ook een uitzondering als hij zich op zijn blog afvraagt of '[...] de ik-vorm waarin Joni haar verhaal vertelt [maakt] dat dit "haar" roman is?'¹ De roman vangt echter aan met het perspectief van Aaron, en er zou even goed beargumenteerd kunnen worden dat *Bonita Avenue* vooral zijn verhaal is. De eerste tweet op het twitteraccount van @aaronbever72 wekt die suggestie ook: 'Hallo ik ben Aaron bever, hoofdpersoon in bonita avenue geschreven door Buwalda'.

Is de neiging om het zwaartepunt van het verhaal bij Siem te leggen terug te zien in andere lezersreacties? Om een verkennend antwoord op die vraag te vinden, werd een eenvoudige online enquête uitgezet waarin lezers gevraagd werd wie van de drie volgens hen het belangrijkste personage is (Aaron, Joni of Siem) en waarom.² Onder de 170 respondenten vond meer dan de helft dat Siem Sigerius het belangrijkste personage is (55,9%), gevolgd door Aaron Bever (29,4%) en Joni Sigerius (14,7%).³ De perspectieven zijn kennelijk niet gelijkwaardig, maar de aanwijzingen daarvoor in het verhaal worden door verschillende lezers verschillend geïnterpreteerd. Lezers gaven dan ook uiteenlopende argumenten voor hun keuzes. Dat bevestigt dat de verhoudingen tussen de personages niet uitsluitend in de tekst besloten liggen, maar ook afhankelijk zijn van de specifieke leeswijze van de afzonderlijke lezer.⁴ Opvallend is bovendien dat er zowel kwantitatieve als

1 Blog De Lezersvriend: <https://delezersvriend.wordpress.com/2011/04/11/peter-buwalda-bonita-avenue/>; laatst bezocht op 16 juni 2017.

2 De enquête werd verspreid via social media en andere online kanalen en bestond uit een meerkeuzevraag: 'De roman wordt verteld vanuit het perspectief van drie hoofdpersonages, in alfabetische volgorde: Aaron Bever, Joni Sigerius en Siem Sigerius. Wie is volgens jou het belangrijkste personage in dit verhaal?' De respondenten moesten uit hun herinnering putten. Er werd daarom niet gevraagd hoe lang het geleden was dat de respondent de roman las.

3 Van de 170 respondenten merkte 37,0% zichzelf aan als man en 63,0% als vrouw. Van hen is 21,6% jonger dan 26 jaar, 25,7% valt in de leeftijdscategorie 26-35, 17,0% in de categorie 36-45, 17,0% in de categorie 46-55, 11,7% in de categorie 56-65, en 7% is ouder dan 65 jaar.

4 Gender als identiteitscategorie lijkt voor de casus van *Bonita Avenue* geen bepalende factor te zijn. Er bleek geen overeenkomst te zijn in gender tussen de respondenten en het gekozen personage. Het vrouwelijke personage Joni wordt door zowel mannelijke als vrouwelijke respondenten nagenoeg even vaak gekozen, respectievelijk 14,3% en 15,0%. Ook bij de mannelijke personages Aaron en Siem is de genderverdeling gelijk. Van de mannelijke respondenten kiest 30,2% voor Aaron en 54,0% voor Siem; van de vrouwelijke respondenten kiest 29,0% voor Aaron en 56,1% voor Siem.

kwalitatieve argumenten gegeven werden.⁵ Blijkbaar zijn er onder de respondenten uiteenlopende legitieme manieren om de relaties tussen personages onderling te conceptualiseren of definiëren.

Dit artikel is een uitwerking van de verschillende manieren waarop een personage een meer of minder belangrijke rol in een verhaal toegekend kan worden. Die manieren hangen samen met door de lezer aangebrachte verhoudingen of rangordes tussen de personages onderling. We operationaliseren het concept ‘hiërarchie’ via verschillende aanwijzingen, zowel in de tekst als daarbuiten, die mogelijk een rol spelen. Centraal staat de vraag: welke factoren brengen een hiërarchie tot stand tussen de drie hoofdpersonages in *Bonita Avenue*? Het feit dat respondenten die hiërarchie soms motiveren met kwalitatieve observaties, soms met kwantitatieve argumenten en soms met een combinatie van die twee, nodigt uit tot een nadere analyse. In de letterkundige praktijk is het namelijk niet evident hoe kwalitatieve en kwantitatieve argumenten zich tot elkaar moeten of kunnen verhouden in een literaire analyse. Daarom volgen hieronder twee mogelijkheden om die hiërarchie te construeren en de onderlinge verhoudingen van de personages te analyseren en te interpreteren: (1) via een kwalitatieve lezing van de genderverhoudingen in de roman en (2) via een kwantitatieve netwerkanalyse op basis van het voorkomen van namen (en naamsvarianten) van de personages in de tekst. Daarmee geeft dit artikel beslist niet een uitputtende lezing van de roman, noch is het een poging om de interpretaties van de respondenten te verklaren – daarvoor is over hen veel te weinig bekend. In plaats daarvan volgt hier een verslag van een lezing waarin kwalitatieve en kwantitatieve argumenten een gelijkwaardige bijdrage leveren aan een interpretatie van de personage-relaties in deze specifieke roman. Het is als zodanig een methodologisch experiment, dat hopelijk demonstreert wat de waarde van zo’n geïntegreerde aanpak kan zijn. We betogen dat kwantitatieve tekstanalyse ook voor slechts één tekst vruchtbaar kan zijn, en dat de combinatie tussen ‘close’ en ‘distant’ recht doet aan de betekenisrijkdom van een roman die door verschillende lezers verschillend geïnterpreteerd wordt.

2 Personage-relaties tussen *close* en *distant reading*

De vraag naar het belangrijkste personage in een vertelling veronderstelt dat lezers bewust of onbewust een onderlinge hiërarchie aanbrengen tussen de personages. Als personage X het belangrijkste is, betekent dat automatisch dat personage Y minder belangrijk is. Waarom is zo’n hiërarchie relevant? In de ideologiekritische letterkundige traditie zijn hiërarchieën tussen personages een vruchtbaar vertrekpunt voor kritische analyses van representaties van onder andere gender, ras en klasse. Zulke hiërarchieën geven immers vaak uitdrukking aan een bepaalde machtsongelijkheid tussen personages die door een ideologiekritische lezing blootgelegd kan worden.⁶

⁵ Voorbeelden van kwantitatieve argumenten: ‘[Siem] komt het meest aan het woord’; ‘[Hij heeft] de meeste hoofdstukken’; ‘[Je ziet] het meeste door zijn ogen’. Voorbeelden van kwalitatieve argumenten zijn: ‘Meest tragische en complexe personage’; ‘Ik-figuur, handelt actief (tegenover passieve mannen)’; ‘Zijn ontwikkeling staat centraal’.

⁶ Een mooi voorbeeld is Minnaard 2010, waarin via een postkoloniale en genderkritische lezing van

De ‘blootgelegde’ hiërarchieën in zulke roman-analyses zijn doorgaans niet expliciet in de tekst zelf terug te vinden maar worden geconstrueerd door de lezer. Kenmerkend voor tekstinterpretaties is dat ze gebaseerd zijn op een selectieve en subjectieve transformatie van de originele tekst. Bepaalde tekst- of verhaalkenmerken worden zo ‘gearrangeerd’ dat ze dienen ter ondersteuning van een bepaalde interpretatie. Dat geldt vanzelfsprekend niet alleen voor academische close readings, zoals die in de ideologiekritische traditie beoefend worden, maar evengoed voor lezersreacties die niet noodzakelijk academisch van aard zijn. Of ze nu academisch gemotiveerd zijn of niet, het selectieve en subjectieve van tekstinterpretatie wordt treffend geïllustreerd door de diversiteit aan lezersreacties op *Bonita Avenue*.

Dus gegeven het feit dat dit type interpretaties van personage-hiërarchieën subjectief en selectief zijn (althans voor *Bonita Avenue*) en dat zulke interpretaties vaak argumenten leveren in een academische discussie over literatuur, rijst al snel de vraag naar de generaliseerbaarheid van zulke interpretaties. De zeggingskracht van die interpretaties over algemenere mechanismen van representatie in de literatuur is mogelijk beperkt. Volgens Matthew Jockers zijn close readings van literatuur dan ook per definitie gebaseerd op ‘anecdotal evidence’ (Jockers 2013: 5): overtuigend voor een specifiek geval, maar minder voor grotere patronen, in bijvoorbeeld machtsverhoudingen in literaire representaties. Ook Franco Moretti beschouwt deze subjectiviteit als een beperking van literaire interpretaties, en stelt een meer data-gerichte benadering voor als alternatief, omdat data ‘independent of interpretation’ zouden zijn (Moretti 2005: 30). Als we cultuurkritische uitspraken willen doen over grotere machtsverhoudingen, patronen van representatie of dominante relaties in verschillende teksten uit een bepaalde historische periode, dan moeten we volgens hen vroeg of laat gaan kwantificeren.

Met hun programmatische bijdragen gaven Jockers en Moretti een belangrijke impuls aan een (al oudere) traditie van digitale en computationeel georiënteerde letterkunde.⁷ Een bijeffect van hun polemieken is echter dat er nog altijd een strikt methodologisch, theoretisch, en daarmee ook institutioneel onderscheid bestaat tussen kwalitatieve en kwantitatieve benaderingen. Het helpt daarbij niet dat ‘distant reading’ in de retoriek van dergelijk onderzoek soms voorgesteld wordt als een meer adequate methodologie dan wat met een overkoepelende (en vaak generaliserende) term ‘close reading’ genoemd wordt. Tussen de regels leest men de suggestie dat computer-georiënteerde, data-gedreven tekstbenaderingen voor sommige literatuurwetenschappelijke kwesties (zoals literatuurgeschiedenis) een beter alternatief zouden kunnen zijn voor menselijke, handmatige tekstanalyses. Die retoriek begint al bij de terminologie: noties als ‘distant reading’ (Mo-

Lodewijk van Deyssels *Blank en geel* (1894) een representatie-hiërarchie blootgelegd wordt: het personage van de Chinese koopman is perifeer en ondergeschikt aan de burgerlijke, Nederlandse personages omdat hij niet tot het ‘Dutch centre’ (75) behoort. Andere, soortgelijke voorbeelden uit de Neerlandistiek zijn te vinden in e.g. Pattynama 1994, Meijer 1996, Pattynama 1998.

7 Historisch is de computationele benadering van literatuur ingebed in ontwikkelingen in het bredere veld van de Digital Humanities, die vanaf de jaren veertig van de vorige eeuw langzaam maar zeker opmars maakt en die van begin af aan een focus op taal- en letterkunde heeft (Vanhoutte 2013). Sinds de ‘computational turn’ (Berry 2011) en de popularisering van termen als ‘distant reading’ (Moretti 2013) en ‘macro analysis’ (Jockers 2013) is deze manier van literatuurbenadering niet meer weg te denken van de wetenschappelijke agenda’s.

retti 2013) en ‘macro analysis’ (Jockers 2013) werden uiteraard gemunt als tegenhangers van ‘close reading’ en ‘micro analysis’. Hoewel niemand expliciet stelt dat close reading vervangen zou moet worden door distant reading, kan de indruk ontstaan dat de enige valide vormen van letterkunde en literatuurgeschiedenis grootschalig, data-gedreven en empirisch geïnformeerd zouden moeten zijn.⁸ Bovendien ontstaat in dit discours een ongelukkige, waardegeladen tegenstelling tussen ‘traditionele’ methodes enerzijds en ‘nieuwe’ kwantitatieve methodes anderzijds, alsof beoefenaars van die laatste benadering een stap voorwaarts zetten, terwijl de close readers blijven hangen in het oude.⁹

Het lijkt geen twijfel dat distant reading evidente voordelen heeft: deze benadering is bijvoorbeeld beter communiceerbaar, controleerbaar, herhaalbaar, bevordert samenwerking tussen onderzoekers en is minder afhankelijk van een specifieke casus. Wie op zoek is naar patronen in een groot aantal literaire teksten kan bovendien profiteren van ‘the benefits of speed, automation, and scale that computational representations afford’ (Ramsay 2011: 8; cf. Stronks 2013: 211). Maar natuurlijk is het gebruik van computers noch de uitbreiding van steekproeven per definitie een garantie voor een minder selectieve en subjectieve tekstbenadering. Tegenwerpingen zijn dan ook al veelvuldig geformuleerd, waarin men vaak oproept tot een integratie of interactie van kwalitatieve en kwantitatieve modi (bijvoorbeeld Bod 2012: 19; Rosenthal 2017: 6; Fleming 2017: 453).

Een bruikbare uitwerking van die nuance biedt Stephen Ramsay’s *Reading Machines. Towards an Algorithmic Criticism* (2011). Volgens Ramsay is het onjuist om het traditionele, interpretatieve close reading diametraal tegenover het computationele, data-gedreven distant reading te stellen, hoe verleidelijk zo’n schema ook is. Ramsay beargumenteert dat beide vormen van tekstbenadering in wezen hetzelfde doen: ze transformeren de originele tekst in iets anders en zijn daarom beide interpretatief van aard. Dat geldt voor de literatuurcriticus die aan close reading doet: ‘The critic who endeavors to put forth a “reading,” puts forth not the text, but a new text in which the data has been paraphrased, elaborated, selected, truncated, and transduced’ (Ramsay 2011: 16). Maar dat geldt net zo goed voor een computergestuurde distant reading waarin de originele tekst door een algoritme omgezet wordt in data, een proces dat net zozeer als close reading berust op wat in dit artikel het ‘arrangeren’ van de tekst zal worden genoemd. Het is volgens Ramsay daarom misleidend om beide vormen van literatuurbenadering als een oppositie te presenteren. Hij stelt voor om beide benaderingen te integreren in wat hij ‘algorithmic criticism’ noemt:

8 Ted Underwood merkt bijvoorbeeld op dat lezers nog wel eens een dergelijke reacties op Moretti hebben: ‘Readers of Moretti’s early experiments on large collections were accordingly tempted to interpret them as a normative argument *that the only valid sample of literature is the largest possible one*. This is not a position that his articles affirm systematically, but they sometimes leave themselves open to that interpretation’ (Underwood 2017: 23; cursivering toegevoegd).

9 In dit artikel wordt dit onderscheid tussen close en distant gehandhaafd, hoewel de terminologie dus problematisch is. Close reading heeft in in de Neerlandistiek vaak een structuuranalytische, Merlynistische connotatie. Hier krijgt de term een bredere lading, als paraplueterm waarin alle menselijke, niet-computer-gedreven, ‘micro’ vormen van tekstinterpretatie zijn verrat. Close reading is daarin een tegenhanger van de paraplueterm distant reading, die in dit artikel gebruikt wordt voor alle computer-gedreven, ‘macro’ vormen van tekstanalyse.

If algorithmic criticism is to have a central hermeneutical tenet, it is this: that the narrowing constraints of computational logic – the irreducible tendency of the computer toward enumeration, measurement, and verification – *are fully compatible with the goals of criticism* [...]. For while it is possible, and in some cases useful, to confine algorithmic procedures to the scientific realm, such procedures can be made to conform to the methodological project of *inventio* without transforming the nature of computation or limiting the rhetorical range of critical inquiry. *This is possible, because critical reading practices already contain elements of the algorithmic.* (Ramsay 2011: 16; cursivering en toegevoegd)

Ramsays stelling dat distant reading en close reading in wezen dezelfde arrangerende en interpretatieve handeling veronderstellen vormt het theoretische vertrekpunt van dit artikel.

Daarmee is dit artikel ook een reactie op een eerdere bijdrage van Els Stronks in dit tijdschrift, waarin zij beargumenteerde dat we ‘de afstand tussen distant en close juist zo groot mogelijk [moeten] maken’ (2013: 207). Zij benadrukte dat toepassingen van distant reading in letterkundig onderzoek vaak nog te veel leunen op een kwalitatieve invalshoek of vraag. Gevolg zou zijn dat digitale methoden niet optimaal gebruikt worden, ten eerste voor het type taak waartoe computers en software voornamelijk ontworpen zijn (tellen, rekenen, ordenen etc.) en ten tweede voor het type tekstelement waarvoor menselijke lezers weinig oog hebben maar de computer des te meer (functiewoorden, zinslengte, collocaties, etc.). Als letterkundigen vooral doen waarin zij goed zijn en de computer doet waarin hij (?) goed is, hoeven we het een niet als bedreiging voor het ander te zien en kan er een zinvolle samenwerking tussen de twee ontstaan. Die observaties zijn terecht en het is ontegenzeggelijk waar dat sommige kwalitatieve vragen nu eenmaal niet met kwantitatieve methoden beantwoord kunnen worden en vice versa. Tegelijkertijd is het een risico om de twee benaderingen als gescheiden hermeneutische werelden te zien die op zijn best op het niveau van de resultaten een dialoog aangaan. Zo’n scheiding van vragen en methoden bemoeilijkt uiteindelijk een integratie van digitale methoden in de letterkundige praktijk, die zich immers voornamelijk met kwalitatieve vragen bezighoudt. Daarom onderzoeken we hier wat de consequentie is als we de afstand tussen close en distant juist klein maken. De vraag blijft dan: hoe integreren we kwantitatieve argumenten met een kwalitatieve vraag, en welke vragen en verhaalkenmerken lenen zich voor zo’n integratie van methoden? Hier worden personage-relaties als zo’n verhaalkenmerk beschouwd, dat in zekere mate digitaal meetbaar is én voor de letterkunde relevant.

Het is in dit kader noemenswaardig dat onderzoek naar hiërarchische structuren tussen personages zich niet beperkt tot de ideologiekritische traditie waarin close reading de dominante methodiek is. Ook in de computationele benadering van literatuur speelt dit aspect een belangrijke rol. Zo is een van de boeken die een grote impuls voor de computationele letterkunde zijn geweest grotendeels gericht op personage-relaties: John Burrows’ *Computation into Criticism* (1987) gebruikt computationele analyse om verschillen, overeenkomsten en hiërarchieën in kaart te brengen tussen Jane Austens personages, onder andere door te focussen op woordgebruik en -frequenties in dialogen. Ook Franco Moretti’s invloedrijke *Distant Reading* (2013) richt zich op relaties tussen personages: het wellicht bekendste hoofdstuk analyseert machtsverhoudingen in *Hamlet* door middel van

netwerkanalyse.¹⁰ Netwerkanalyses worden ook door andere beoefenaars van computationele tekstbenadering ingezet om relaties tussen personages in kaart te brengen. Dergelijke analyses nemen toe in aantal (e.g. Alberich e.a. 2002; Stiller e.a. 2003; Elson e.a. 2010; Lee & Yeung 2012; Karsdorp e.a. 2012; Agarwal e.a. 2013; Jayannavar e.a. 2015; Karsdorp e.a. 2015; Lee & Wong 2016).

Het formaliseren en kwantificeren van personage-relaties door middel van netwerkanalyse levert mogelijk een welkome aanvulling op of ondersteuning van de ideologiekritische close readings die gericht zijn op representatie-hiërarchieën. Door zowel via close reading als via distant reading personage-hiërarchieën aan te brengen, ontstaat er potentieel een beter beeld van welke factoren een bepalende rol spelen in de constructie van die hiërarchieën. Die factoren kunnen tekst- of verhaalintern zijn, zoals bepaalde beschrijvingen van personages of de grootte van het aandeel van een personage in kwantitatieve zin. Ook kunnen die factoren tekst- of verhaalextern zijn, zoals bepaalde culturele discoursen en associaties die door het verhaal geactiveerd worden.

Hieronder volgt eerst een verhaaltechnische close reading van personage-hiërarchieën in *Bonita Avenue*. Omdat de tekst genderkritische vragen oproept over de relatie tussen het vrouwelijke personage en de mannelijke personages, heeft deze close reading een genderkritische focus. Daarna zal een deels met de computer uitgevoerde distant reading van die personage-hiërarchieën beschreven worden, waarin netwerkanalyse wordt toegepast om de onderlinge verhoudingen in kaart te brengen. Beargumenteed zal worden dat de integratie van beide benaderingen als hermeneutische strategie – bij wijze van *algorithmic criticism* – een meer gefundeerd beeld van de hiërarchische verhoudingen in de roman oplevert.

3 Close reading: genderkritische arrangementen

Meerstemmigheid roept als verhaalaspect bij uitstek vragen op als de verschillende perspectieven in conflict komen, bijvoorbeeld doordat ze elkaar tegenspreken, persifleren, overstemmen, negeren et cetera. Ideologiekritische lezingen van een dergelijke vertelling richten zich regelmatig op zulke conflicten tussen personages – of juist op de afwezigheid van conflicterende perspectieven en dus de dominantie van één bepaalde rol. De analyse hieronder is een verslag van zo'n analyse gericht op de ongelijkheid tussen personages, met een focus op de genderproblematiek in de roman. Die focus is gekozen omdat het vrouwelijke perspectief in de roman – dat van Joni – in sommige opzichten dominanter lijkt dan de andere perspectieven, maar op andere vlakken juist ondergeschikt gemaakt wordt aan dat van haar mannelijke tegenspelers. Die onderschikking gebeurt doordat haar rol in het verhaal gevormd lijkt te worden door terugkerende culturele verbeeldingen van vrouwelijke rollen.

¹⁰ Moretti doet in dat hoofdstuk aan een niet-computationele, handmatige vorm van distant reading. Alle personages uit *Hamlet* worden in een netwerk geplaatst die de sterkte van de verhoudingen en de onderlinge hiërarchieën visualiseren. Moretti analyseert de machtsverhoudingen door de netwerken te manipuleren met 'targeted attacks': het verwijderen van bepaalde personages uit het netwerk, om zo te zien wat er van de netwerkstructuur overblijft.

Zulke terugkerende representaties zijn veelvuldig beschreven met bekende termen als ‘stereotype’ of ‘othering’. Hier is de verwante term ‘cultuurtekst’ leidend, in navolging van Maaike Meijer, omdat die term beter geschikt lijkt voor de beschrijving van de representatiepatronen die de genderverhoudingen bepalen in deze roman. Meijer definieert een ‘cultuurtekst’ als ‘een conglomeraat van geaccepteerde, steeds weer terugkerende motieven en wijzen van representatie rond een thema’ (Meijer 2005: 33). Het gaat dus om een dominant script voor bepaalde representaties dat de eerdere verschijningsvormen van dergelijke beelden (slechts) reproduceert. De analyse hieronder is gebaseerd op de verhaalinterne aspecten van de roman die al dan niet via zo’n cultuurtekst de verhoudingen tussen de personages en hun onderlinge hiërarchie vormgeven of juist problematiseren.

Om te beginnen is het relevant dat de sociale en maatschappelijke positie van de personages sterk verschilt. Siem is rector van een universiteit, beoogd Minister van Onderwijs, hoogleraar in de wiskunde, voormalig judokampioen en laureaat van een prestigieuze wiskundeprijs. Op professioneel en maatschappelijk niveau geniet hij kortom de hoogst mogelijke status. Aaron leren we kennen als een afhankelijke, psychologisch instabiele jongen die zich na een korte carrière als porno-fotograaf (van Joni’s lichaam) uiteindelijk heeft teruggetrokken als schoolfotograaf in een Vlaams gehucht. Joni ontwikkelt zich als porno-actrice en zal na haar relatie en samenwerking met Aaron vertrekken naar Californië, waar ze actief wordt als producent in de porno-industrie. De vertelling presenteert Siem als de man met een carrière, een gezin en een status die alles verliest door de confrontatie met de pornocarrière van zijn (stief)dochter en de problematische relatie met zijn criminele zoon Wilbert. Siem zal Wilbert uiteindelijk vermoorden en verhangt zich daarna in het jacht dat Joni met haar werk als porno-actrice bij elkaar gespaard had.

Ook de vertelsituatie biedt aanwijzingen voor de positiebepaling van de drie hoofdpersonages. In de hoofdstukken over Aaron en Siem is er sprake van een personale verteller; Joni is de enige ik-verteller. Joni’s rol als ik-verteller maakt haar kant van het verhaal directer en versterkt het beeld dat zij de handelende figuur is ten opzichte van de passieve Aaron en Siem. Daar staat echter tegenover dat ook de verteltijd niet gelijk is in de drie perspectieven. Het verhaal centreert zich rond de periode waarin Joni en Aaron een relatie hadden en Siem het hoogtepunt van zijn carrière beleefde. In Siems perspectief op deze periode vallen verteltijd en vertelde tijd grofweg samen. In de hoofdstukken van Joni en Aaron is de meeste vertelde tijd echter ingebed als flashback. Het is jaren later en de twee blikken onafhankelijk van elkaar terug op hun tijd samen: ‘Dit alles schoot door Aarons hoofd toen hij de vrouw tegenover hem herkende’ (Buwalda 2012: 14). Het verhaal suggereert daarmee dat de perspectieven van Aaron en Joni in dienst staan van dat van Siem: ze voorzien de geschiedenis als een soort voice-over van commentaar. Ook verleent de tegenwoordige tijd van Siems perspectief zijn blik op het verhaal een zekere directheid of ongefilterdheid die ontbreekt in de retrospectieve vertellingen rond zijn beide tegenspelers.

3.1 *Joni als Elektra*

In de plotontwikkeling rond de dramatische val van de pater familias, veroorzaakt door zijn schoonzoon en dochter, resonanceert een cultuurtekst die terugvoert

tot het genre van de klassieke tragedie. De intertekstuele gelijkenis met *Elektra* dient zich aan, waarin Elektra met haar broer Orestes samenspannt om de moord op hun vader Agamemnon te wreken op hun stiefvader Aigisthos en moeder Klytāimnestra. Ook de geseksualiseerde vader-dochterrelatie die in de psychoanalyse geassocieerd is met het verhaal van Elektra, wordt geactiveerd in *Bonita Avenue* doordat Siems confrontatie met Joni's seksualiteit (via een pornowebsite) het familiedrama in gang zet. De term 'Elektra-complex' werd gebruikt voor het vrouwelijke equivalent van Freuds bekende Oedipus-complex: de dochter zoekt in een proces van volwassenwording de concurrentie met haar moeder vanuit een seksueel verlangen naar de vader. Die voorstelling van zaken gold onder invloed van feministische kritieken al snel als misogyn. Uiteindelijk werd de 'Elektra'-rol synoniem voor een door mannen geconstrueerd archetype van 'de' vrouwelijke positie. Niettemin bleef deze cultuurtekst dominant: de terugkerende geseksualiseerde vader-dochterrelatie en het destructieve effect van de seksualiteit van de Elektra-figuur op de vader vormt ook in andere Nederlandse romans een centraal thema, zoals *Hokwerda's kind* (2002) van Oek de Jong, *Tirza* (2006) van Arnon Grunberg, *God's Gym* (2002) van Leon de Winter en *Mystiek lichaam* (1986) van Frans Kellendonk (cf. Van der Deijl 2016).

Dit problematische Elektra-complex uit de psychoanalyse klinkt dus door in de sterk geseksualiseerde relatie tussen Siem en Joni, hoewel de relatie zoals Jung die omschreef hier omgekeerd is. Als Siem in Aarons huis de studio ontdekt die het bestaan van Joni's zelfgemaakte pornografie bevestigt, is dat besef zo traumatisch dat Siem ter plekke zelfmoord overweegt (Buwalda 2010: 311). In de roman is het vooral de vader die geobsedeerd is met de seksualiteit van zijn dochter, en uiteindelijk zichzelf vernietigt als blijkt dat hij de volwassenwording van zijn dochter niet kan tegenhouden. Die omkering heeft een duidelijke consequentie voor de hiërarchie van personages die de roman construeert. De identiteit van de dochterfiguur wordt in grote mate bepaald door haar seksualiteit, haar seksuele aantrekkingskracht en haar destructieve uitwerking op de mannelijke rollen in de roman.

3.2 *Joni als femme fatale*

In deze destructieve impact van Joni resoneert een tweede cultuurtekst. Joni lijkt te voldoen aan het stereotype van de 'femme fatale', de onweerstaanbare maar gevaarlijke vrouw die gedetermineerd is om haar (mannelijke) tegenspelers ongeluk te brengen, of simpelweg te doden. Mario Praz, die al in de jaren 1930 uiteenlopende verschijningsvormen beschreef van dit cliché tijdens de Romantiek, typeerde deze rol als een handelende, vrouwelijke figuur die de mannelijke positie verleidt en uiteindelijk in gevaar brengt. De man is in dit schema slechts behept met een 'passive attitude; he is obscure, and inferior either in condition or in physical exuberance to the woman' (Praz 1970: 215-216). De femme fatale is een onafhankelijke en dominante vrouw die de mannelijke rol overheerst. Tegelijkertijd wordt de vrouwelijke rol geschikt naar een cultuurtekst waarin de mannen deugzaam en onschuldig zijn ten aanzien van de immorele en destructieve vrouw.

Siem is niet het enige mannelijke personage op wie Joni's daadkracht en seksuele onafhankelijkheid een destructieve uitwerking heeft. Ook Aaron raakt van haar in

de ban. Hij laat zich meeslepen door Joni's initiatief een pornokanaal te beginnen en vervalt uiteindelijk (Buwalda 2010: 270), zodra zij hem verlaat, in een psychotische toestand. Joni is zich van die positie bewust: 'Ik had een zekere notie van seksueel overwicht, ik kende mijn uitwerking op bepaalde mannen, maar dit? Hij [Aaron] was in mijn macht' (Buwalda 2010: 270). Aaron is dus de psychisch afhankelijke figuur voor wie Joni een groeiende minachting ontwikkelt:

Dus Aaron was nog steeds stapelgek. Ik [Joni] opende opnieuw zijn bericht en terwijl ik het idiote relaas nog een keer las daalde er een onaangenaam mengsel van medelijden, opluchting en afschuw in me neer (Buwalda 2010: 93).

Uit de e-mail blijkt dat Aaron er net als Siem niet in slaagt Joni's onafhankelijkheid te accepteren: jaren later kan hij haar vertrek nog altijd niet verkroppen. De roman presenteert Joni zo als een onafhankelijke vrouw die geen mannen nodig heeft in haar leven, terwijl die mannen op hun beurt suïcidaal of psychotisch worden van haar gedrag en opstelling.

Naast Siem en Aaron is er een derde mannelijke rol die afhankelijk is van Joni: haar stiefbroer Wilbert. Siem verdenkt Wilbert ervan Joni seksueel te misbruiken (Buwalda 2010: 357-358). In werkelijkheid is de relatie vrijwillig en is Joni degene die haar stiefbroer verleidde:

'Ik ging hem niet vertellen [...] dat ik het was geweest die hem in de verleiding probeerde te brengen. Op m'n veertiende was ik prima in staat om het een jongen van zeventien behoorlijk benauwd te maken, iets eenvoudigers kon ik niet verzinnen' (Buwalda 2010: 359).

Siem kan de seksuele spanning en de aanwezigheid van zijn stiefzoon in zijn huis niet verdragen. Als blijkt dat Wilbert Joni's bijleslerares Vivianne aangerand heeft, klaagt Siem zijn zoon aan en haalt Joni over om te getuigen tegen hem. Deels door Joni's valse getuigenis belandt Wilbert vervolgens in de gevangenis. Opnieuw vormt Joni's seksualiteit de aanleiding voor de val van een mannelijke tegenspeler.

Tot slot is het relevant dat Wilbert stemloos blijft, hoewel hij een belangrijk stempel drukt op de plotontwikkeling. Hij wordt niet opgevoerd als verteller of focalisator maar het is wel zijn confrontatie met Siem die beide mannen uiteindelijk fataal wordt. Wilbert neemt in die scène wraak op zijn vader, die hem de rug heeft toegekeerd en uiteindelijk zelfs aangeklaagd heeft. Die significante afwezigheid van Wilbert in Siem's leven wordt dus gespiegeld in de afwezigheid van Wilbert in de vertelstructuur. In termen van hiërarchie heeft Wilbert dus een sterke invloed op de ontwikkeling van het plot (de neergang van Siem), maar in de vertelling blijft zijn perspectief marginaal. Niettemin functioneert Wilbert voornamelijk als katalysator van een conflict, dat een belangrijke oorsprong vond in de seksuele relatie tussen Joni en Wilbert en de psychologische effecten daarvan op Siem.

In deze rolverdeling tussen Siem, Aaron, Wilbert en Joni is Joni steeds het personage dat de touwtjes in handen heeft. Zij neemt het initiatief tot seksuele handelingen waarvan de mannen uiteindelijk indirect het slachtoffer worden: ze plegen zelfmoord, raken in een psychose of belanden in de gevangenis. Joni staat zo ogenschijnlijk bovenaan in de hiërarchie als die bepaald zou worden door termen

als onafhankelijkheid of handelingsvrijheid. Lezen we de roman vanuit een genderkritisch perspectief, dan blijkt echter dat Joni's positie gekleurd wordt door cultuurteksten waarin de vrouwelijke rol meer begrensd is dan de mannelijke personages. In de representatie-hiërarchie krijgen de personages een andere ordening: Joni eindigt in dit schema onderaan als een herhaling van een ingesleten script waarin de vrouwelijke positie juist door haar onafhankelijkheid en seksuele vrijheid een gevaar vormt voor de onschuldige, passieve mannen.

Vanuit dit specifieke genderkritische arrangement wordt het aannemelijk dat de vrouwelijke positie een eendimensionale is. Joni's rol in het verhaal wordt in belangrijke mate bepaald door haar effect op mannen. Haar persoon omvat weinig meer dan haar seksualiteit en wordt gerepresenteerd via vrouwelijke clichés als de Elektra-figuur en de *femme fatale*. Deze interpretatie steunt zo niet alleen op tekstuele elementen, maar ook op kennis van tradities en stereotypes die hun oorsprong vinden buiten de tekst. Via associaties en intertekstuele relaties geven concepten als *femme fatale* en het Elektracomplex betekenis aan de tekst. Het zijn denkschema's die in zekere mate geactiveerd worden door de tekst, maar als zodanig niet geëxpliciteerd zijn in de tekst.

4 Distant reading: netwerk-arrangementen

In een empirisch georiënteerde, data-gedreven distant reading van literatuur is het gebruikelijk om de tekst bottom-up als een set 'ruwe' gegevens te benaderen. Hoewel de aan- of afwezigheid van bepaalde tekstuele elementen ook kunnen dienen ter toetsing van een vooraf opgestelde hypothese, komt die hypothese meestal minder direct voort uit een geëxpliciteerd cultuurtheoretisch perspectief. Doorgaans zijn frequenties en statistieken leidend. De vraag hoe de personages in *Bonita Avenue* hiërarchisch ten opzichte van elkaar gestructureerd zijn, wordt vanuit zo'n distant reading dan ook anders benaderd. Zo ligt het voor de hand om de relaties tussen de personages in *Bonita Avenue* te berekenen in termen van frequentie. Welke frequenties er gebruikt moeten worden en hoe die geïnterpreteerd moeten worden is echter geen uitgemaakte zaak en staat open voor discussie. Om die reden betreft het eveneens een vorm van selecteren en arrangeren. In deze paragraaf zal gedemonstreerd worden hoe uit de roman een personage-hiërarchie tot stand gebracht kan worden op basis van kwantificatie en een getalsmatige focus.

De roman is opgedeeld in hoofdstukken die beurtelings het perspectief van een van de drie personages laten zien. Een overzicht van het aantal hoofdstukken en de distributies van woordfrequenties is opgenomen in Tabel 1:

TABEL 1 Hoofdstukken en woordfrequenties per personage

	Totaal	Siem	Joni	Aaron
Aantal hoofdstukken	21	9	6	6
Aantal woorden (rel.)	100%	46,1%	27,7%	26,2%

Het perspectief van Siem krijgt de meeste hoofdstukken toebedeeld (9). Het aantal hoofdstukken van de perspectieven van Joni (6) en Aaron (6) is gelijk. Die ver-

deling is in lijn met het aantal hoofdstukken per personage: de meeste woorden worden gebruikt voor de hoofdstukken van Siem (46,1%), daarna voor die van Joni (27,7%) en daarna voor die van Aaron (26,2%).

Wat zeggen de cijfers in Tabel 1 over personage-hiërarchieën in *Bonita Avenue*? Op basis van dit eenvoudige telwerk is slechts te concluderen dat Siem de meeste hoofdstukken toebedeeld krijgt, wat in dit geval ook betekent dat het opgetelde woordenaantal van Siems hoofdstukken het grootst is.¹¹ Hoewel we op basis hiervan te weinig bewijs hebben om te stellen dat Siem de centrale of meest belangrijke figuur in de roman is, geeft Tabel 1 op zijn minst een eerste algemene indruk van de grootte van het aandeel van Siem, Aaron en Joni in kwantitatieve zin.

4.1 *Netwerkvisualisaties*

In aanvulling op dit eenvoudige telwerk zijn er netwerkanalyses uitgevoerd om de personage-relaties te formaliseren en kwantificeren, in navolging van Franco Moretti's analyse van personage-hiërarchieën in *Hamlet* en van ander onderzoek in de computationele taal- en letterkunde.¹² De vraag welk perspectief in *Bonita Avenue* dominant is of centraal staat, krijgt via een netwerkanalytische benadering een extra dimensie omdat het lineaire temporele narratief wordt omgezet in een ruimtelijke representatie ('time turned into space'; Moretti 2013; 2015). Door de begrippen 'personage' en 'personage-relatie' te formaliseren, te kwantificeren en te visualiseren in een netwerk, ontstaat er een beeld van de onderlinge verhoudingen in getalsmatige zin. Dat beeld laat zich bovendien via slechts één visualisatie efficiënt communiceren.

Kernbegrippen in netwerkanalyse zijn 'nodes' en 'edges'. Samen vormen ze de bouwstenen van een netwerk. Nodes zijn de actoren in het netwerk, edges zijn de relaties tussen die actoren. Toegepast op een literaire tekst betekent dit meestal dat de nodes staan voor de personages en de edges voor nader gespecificeerde relaties tussen de personages. Aan die relaties kan vervolgens een gewicht toegekend worden dat de sterkte van de relatie vertegenwoordigt. Netwerken van fictionele figuren tonen meestal hoe vaak personages voorkomen naast andere personages in een nader gespecificeerd bereik – bijvoorbeeld in een hoofdstuk, een paragraaf, een zin of een N-aantal woorden. Dat geeft een indruk van de intensiteit waarmee de personages op de een of andere manier met elkaar in contact staan in het verhaal. En die intensiteit zegt mogelijk iets over de invloed die een bepaald personage op een ander personage heeft, of hoe 'belangrijk', 'centraal' of 'dominant' een personage is in de context van het hele netwerk.

Belangrijk is om nodes en de edges van het netwerk duidelijk te definiëren en precies te omlijnen. In het geval van het drievoudige vertelperspectief van *Bonita Avenue*, is het logisch om te vertrekken vanuit drie zogenaamde 'ego-netwerken' die ieder de relaties van respectievelijk Siem Sigerius, Aaron Bever en Joni Sigeri-

11 Natuurlijk zijn er ook romans met een meervoudig vertelperspectief denkbaar waarin het personage met de minste hoofdstukken de meeste woorden toebedeeld krijgt: hoofdstukken kunnen verschillen in woordenaantal, niet ieder hoofdstuk in een roman hoeft (bij benadering) even lang te zijn.

12 Moretti 2013: 211-240. Andere studies die netwerkanalyse toepassen op literaire teksten zijn e.g. Alberich e.a. 2002; Stiller e.a. 2003; Elson e.a. 2010; Rydberg-Cox 2011; Lee & Yeung 2012; Mac Caron & Kenna 2012; Agarwal e.a. 2013; Jayannavar e.a. 2015; Lee & Wong 2016.

us onderling en tot de andere nevenpersonages representeren. Hier vindt dus een eerste selectie plaats: besloten wordt een netwerk te realiseren met drie kernactoren. Er wordt daarmee uitgesloten dat andere personages even belangrijk zouden kunnen zijn als de drie hoofdrolspelers. Weliswaar ligt dat voor de hand bij een meervoudig vertelperspectief waarin uiting wordt gegeven aan drie centrale ‘stemmen’, maar het is belangrijk te benadrukken dat deze keuze effect heeft op hoe de machtsverhoudingen in de roman via netwerkanalyse geformaliseerd en via die weg gearrangeerd worden.

Het is niet alleen inzichtgevend om de relaties tussen de drie hoofdpersonages onderling in kaart te brengen, ook de relaties van Siem, Aaron en Joni tot de nevenpersonages zeggen mogelijk iets over de positie die ze in het verhaal innemen. In totaal zijn er 50 personages geïdentificeerd: naast de drie kernactoren (Siem, Aaron, Joni) worden daarom ook alle 47 nevenpersonages in het netwerk opgenomen. Een belangrijke vraag is uiteraard hoe zo’n personage gedefinieerd moet worden. In de narratologische traditie zijn er verschillende modellen ontwikkeld om de functie van een personage in de vertelling te beschrijven. Die functie wordt bijvoorbeeld beschreven als een dynamiek tussen verschillende ‘actoren’ of actanten waaraan verschillende eigenschappen kunnen worden toegeschreven die gezamenlijk de ‘rijkdom’ van een personage bepalen (Herman & Vervaeck 2009: 60-61). Voor een meer kwantitatieve analyse van het sociale netwerk in de vertelling is het nodig om allereerst de personages te *identificeren*, voordat de rol, functie of rijkdom van een personage beschreven kan worden. Daartoe is de meer formele definitie van Van Boven & Dorleijn (2013: 335) bruikbaar: ‘mensen of wezens die min of meer als menselijk worden voorgesteld’, bestaande uit ‘niet meer dan een aantal talige kenmerken’. Een van de meest opvallende van die talige kenmerken, ook voor een computer, is de naam van het personage. Om een beeld te krijgen van alle denkbare actoren in het sociale netwerk van *Bonita Avenue* verwijst de term ‘personage’ hieronder steeds naar ‘mensen of wezens die min of meer als menselijk worden voorgesteld, bestaande uit niet meer dan een aantal talige kenmerken waaronder een of meerdere namen’.¹³

Wanneer een van de geïdentificeerde personages bij naam genoemd wordt in de hoofdstukken van Siem, Aaron of Joni is er sprake van een *relatie* tussen dat nevenpersonage en de kernactor in kwestie.¹⁴ Nadat de roman opgedeeld is in hoofdstukken per personage, wordt via de techniek Named Entity Recognition (NER) een overzicht gegenereerd van de aanwezige namen in de roman.¹⁵ Een volgende

13 ‘Personage’ wordt dus op een zo bottom-up mogelijke en pragmatische manier gedefinieerd. Natuurlijk zijn er ook narratieven denkbaar waarin personages zonder naam worden opgevoerd. Dat is echter niet het geval in deze casus.

14 Het definiëren van een edge (personage-relatie) als co-voorkomens van personages is gebruikelijk in netwerkanalyses van literaire teksten. ‘Relatie’ heeft in die zin meer de betekenis van ‘interactie’. Moretti spreekt in het geval van *Hamlet* bijvoorbeeld van een personage-relatie als personage X voorkomt in de woorden die personage Y uitspreekt (Moretti 2013: 214-215). Bij een toneeltekst als *Hamlet* is die keuze evidentier dan bij romans: als het ene personage spreekt over een ander, of een ander adresseert, is er sprake van een interactie, relatie of confrontatie tussen de twee. Van romans met meervoudige vertelperspectieven kan echter op eenzelfde manier beargumenteerd worden dat het voorkomen van personage X in het perspectief van personage Y een relatie, of op zijn minst een interactie, vertegenwoordigt.

15 NER is een techniek die ontwikkeld is om namen in teksten herkennen; de meest gebruikte ca-

selectie betreft het besluit dat de aanwezigheid van een naam geen voldoende definitie is om voor personage door te kunnen gaan. Zo zijn er evidente gevallen waarin er via NER een naam wordt herkend die in het narratief geen functie vervult – in *Bonita Avenue* zijn dat bijvoorbeeld ‘God’, ‘Jezus’, ‘Celine Dion’ en ‘Adolf Hitler’. Deze gevallen worden er handmatig uitgefilterd. Een andere, pragmatische keuze is om een ondergrens te hanteren: slechts die namen die minstens vijf keer voorkomen worden meegerekend, zodat de netwerken niet onnodig uitgebreid worden. Vervolgens wordt berekend hoe vaak naamsvarianten van een van de overige 49 personages voorkomen in de hoofdstukken van een van de drie kernactoren.¹⁶ Hoe vaker een naamsvariant voorkomt, hoe meer gewicht er aan die relatie wordt toegekend.¹⁷ Om te corrigeren voor het verschil in aantal woorden tussen de drie perspectieven, werden niet de absolute maar de relatieve frequenties van die voorkomens gebruikt (voorkomens per duizend woorden).

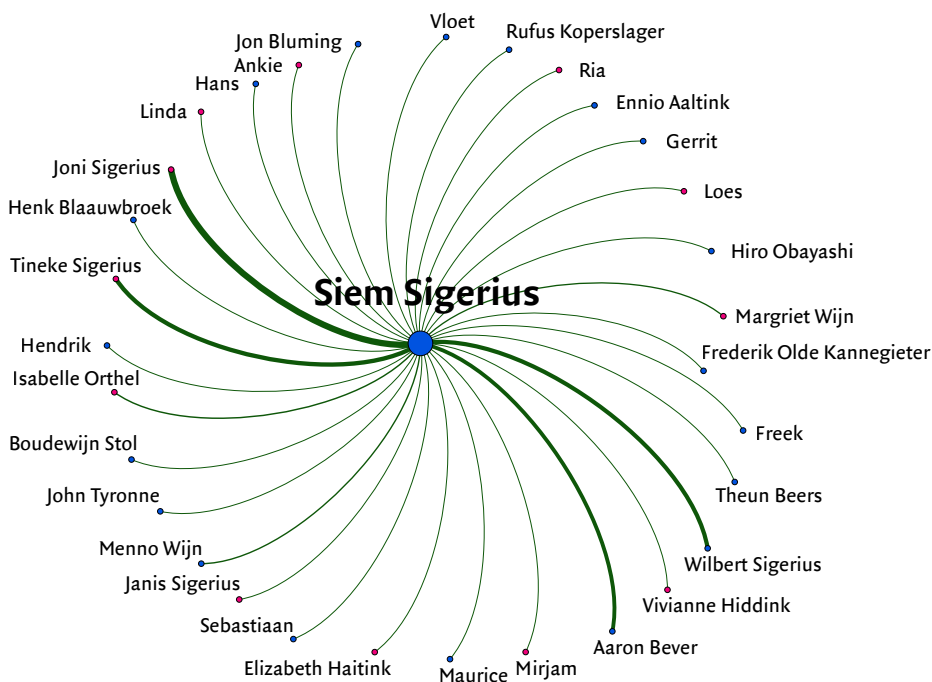
De resultaten die het gebruikte algoritme opleveren worden vervolgens ingeladen in Gephi.¹⁸ De eerste drie van de onderstaande netwerkvisualisaties zijn ego-netwerken van respectievelijk Siem, Aaron en Joni, waarin de relaties van de hoofdpersonages tot de overige 49 personages zijn gevisualiseerd. In de laatste netwerkvisualisatie zijn die drie netwerken samengebracht in één netwerk. Hoe groter de nodes (de bolletjes), hoe meer relaties het betreffende personage heeft. De dikte van de edges (de lijnen) representeert de sterkte van de relaties tussen twee nodes. De kleur van de nodes vertegenwoordigt het gender van een personage (blauw = man, rood = vrouw). Alle netwerken zijn ‘directed’: de relaties werken maar één kant op (kloksgewijs), in dit geval van Siem, Aaron en Joni ten opzichte van hun mede-personages. Dat wil dus zeggen dat de netwerken niet symmetrisch gelezen kunnen worden. Alleen die relaties zijn in de netwerken opgenomen die minstens een gewicht van 1 hebben.

tegorieën zijn persoonsnamen, plaatsnamen en namen van organisaties. Niet iedere NER-tool is even geschikt voor ieder type materiaal. NER-tools moeten voor iedere taal apart getraind worden, bovendien hangt de accuratesse sterk af van het trainingsmateriaal: zo zullen tools getraind op kranten niet goed om kunnen gaan met literaire fictie (Smeets 2017). Voor de analyses in deze paragraaf is de NAMESPACE tagger (blog.namespace.nl) gebruikt, die getraind is op Nederlandse literaire fictie. De analyses zijn gebaseerd op een machineleesbare versie van de gedrukte tekst, verkregen uit een eBook-uitgave van de roman.

16 Naamsvarianten worden via de gebruikte NER-software automatisch gedetecteerd. In aanvulling daarop is er ook een handmatige check gedaan. Voorbeeld: Siem Sigerius wordt zowel ‘Siem’, als ‘Sigerius’, als ‘Siem Sigerius’ genoemd. Om dubbele hits te voorkomen werd gezocht op ‘Siem’ en ‘Sigerius’, daar werden alle hits met betrekking tot ‘Siem Sigerius’ afgetrokken. Ook werden alle hits met betrekking tot ‘Tineke Sigerius’, ‘Wilbert Sigerius’, ‘Joni Sigerius’ en ‘Janis Sigerius’ afgetrokken.

17 ‘Personage-relatie’ wordt dus gedefinieerd in termen van voorkomens van naamsvarianten. Om een nog preciezer beeld te krijgen van het gewicht van de personage-relaties, zouden naast namen van personages ook andere co-referenten geïnventariseerd moeten worden. Idealiter zouden alle voornaamwoorden die verwijzen naar een van de personages (‘hij’, ‘zij’) in kaart gebracht moeten worden, alsook alle andere beschrijvingen van personages (e.g. ‘de man die op zondag het vlees snijdt’). Het probleem van co-referentie resolutie is complex en tot op heden nauwelijks opgelost in Natural Language Processing (zie bijvoorbeeld Clark & Manning 2016). Het voorkomen van naamsvarianten biedt daarom op dit moment de best mogelijke indicatie van de sterkte van personage-relaties.

18 Gephi is veelgebruikte software voor netwerkstatistiek en -visualisaties; zie <https://gephi.org/>.

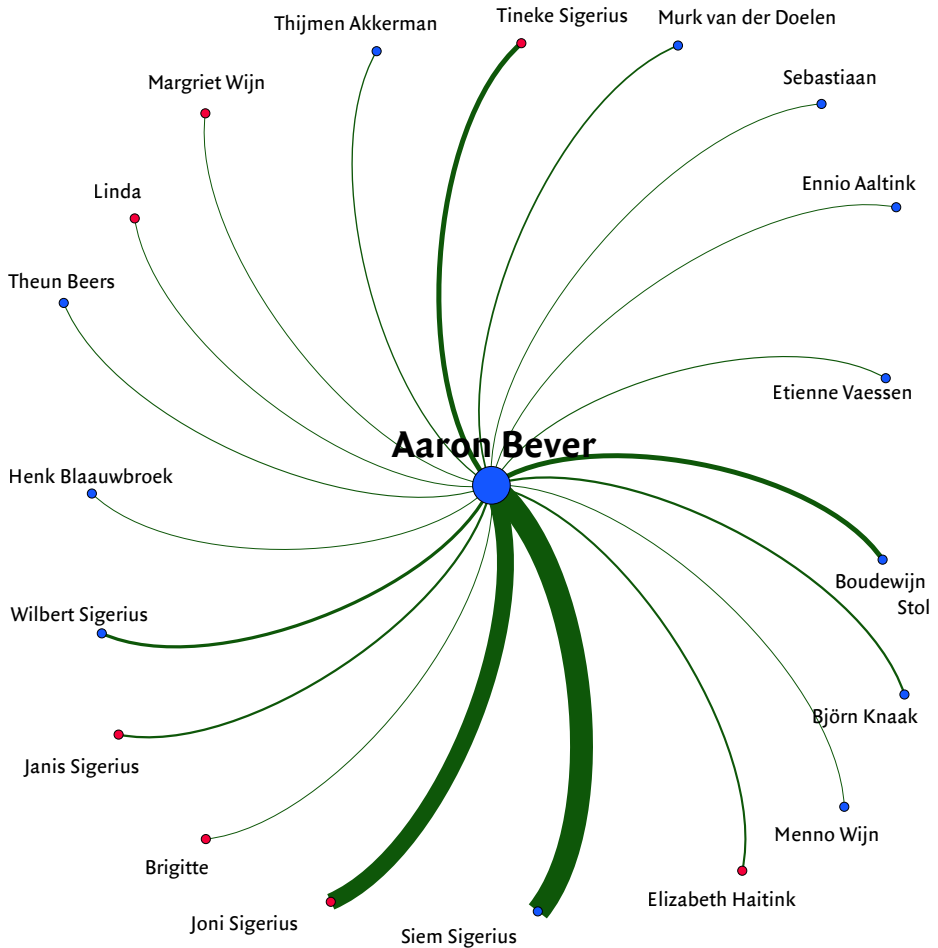
Netwerkvisualisatie 1 Egonetwerk van Siem Sigerius.

4.2 Interpretatie van de netwerken

Logischerwijs zijn de nodes van Siem, Aaron en Joni in hun eigen ego-netwerk het grootst. Het netwerk draait om hen, de onderlinge relaties van hun netwerkleden zijn buiten beschouwing gelaten, waardoor ieder netwerklid een even hoge *degree centrality* heeft.¹⁹ Die centraliteitsmaat duidt op de mate waarin actoren in een netwerk interactief of sociaal zijn, en kunnen indicatoren zijn van meer abstracte begrippen als invloed, dominantie of macht. Wat betreft de *degree centrality* van de drie kernpersonages is op basis van netwerkvisualisatie 4 vast te stellen dat Aaron de minste relaties heeft (19), en Joni (29) en Siem (31) een ongeveer gelijk aantal. Weliswaar voert het te ver om op basis daarvan te concluderen dat Joni en Siem het machtigst of invloedrijkst in het narratief zijn, de cijfers geven opnieuw op zijn minst een algemene indruk van de positie van deze drie personages in kwantitatieve en relationele zin. De netwerkvisualisaties suggereren dat Joni en Siem sociaal zijn en meer verbonden zijn met anderen dan Aaron.

Bovendien toont netwerkvisualisatie 4 ook hoeveel relaties Siem, Aaron en Joni met elkaar delen en hoeveel ‘unieke’ relaties ze hebben. Hoe meer gedeelde rela-

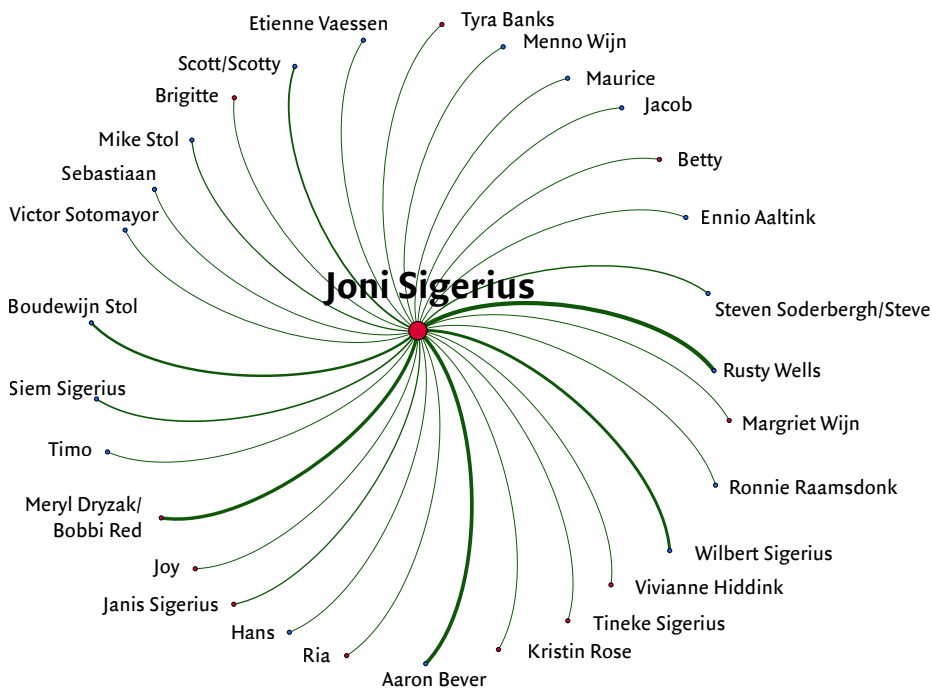
¹⁹ *Degree centrality* is een statistische maat die aangeeft hoe groot het aantal nodes is waarmee een bepaalde node een relatie heeft. De *degree centrality* voor alle netwerkleden in de ego-netwerken van Siem, Aaron en Joni is 1, omdat alleen gekeken is naar hun relatie tot hen en niet ook tot de overige netwerkleden.

Netwerkvisualisatie 2 Egonetwerk van Aaron Bever.

ties personages hebben, hoe meer ze onderdeel zijn van een gedeeld subnetwerk, en aldus van dezelfde sociale kring. Siem, Aaron en Joni zijn onderdeel van een gezamenlijk subnetwerk bestaande uit 8 andere personages (Janis Sigerius, Margriet Wijn, Menno Wijn, Tineke Sigerius, Sebastiaan, Wilbert Sigerius, Boudewijn Stol, Ennio Aaltink). Onderling hebben zowel Siem en Aaron als Siem en Joni samen een eigen subnetwerk met 4 andere personages, Aaron en Joni hebben samen een iets kleiner apart subnetwerk met 2 andere personages.

Het aantal unieke relaties per hoofdpersonage kan geïnterpreteerd worden als een indicatie voor de relatieve autonomie van de personages in het totaalnetwerk. Joni en Siem hebben allebei 13 unieke relaties, terwijl Aaron slechts 3 unieke relaties heeft. Voor wie de roman gelezen heeft is dit geen verrassende uitkomst. Siem is een druk bezet man met allerhande sociale en professionele contacten met wie Aaron en Joni niets te maken hebben, bijvoorbeeld zijn contacten in de academie en in de judowereld. Joni's sociale en professionele leven in de Verenigde Sta-

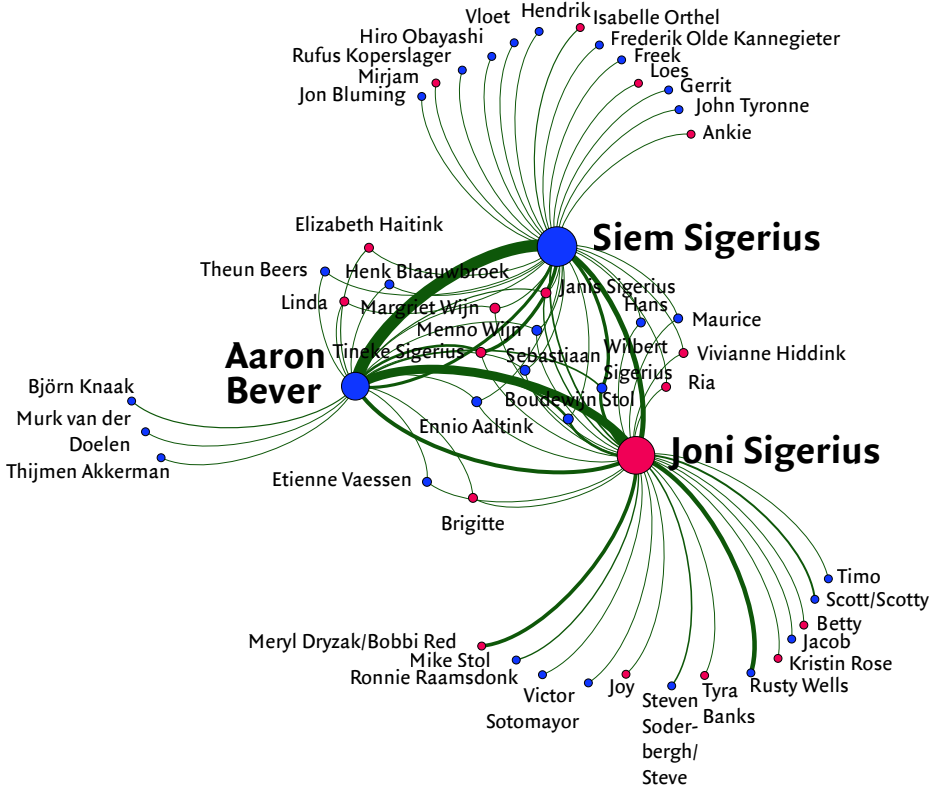

Netwerkvisualisatie 3 Egonetwerk van Joni Sigerius.

ten vindt grotendeels plaats buiten de leefwereld van Aaron en Siem, en veel van haar unieke relaties betreffen dan ook haar collega's uit de Amerikaanse porno-industrie. De 3 unieke relaties van Aaron betreffen twee oude studievrienden (Bjorn Knaak en Murk van der Doelen) die hij toevallig tegenkomt en zijn huisarts (Thijmen Akkerman). Aaron komt in een sociaal isolement terecht, verlaat een aanzienlijk deel van het verhaal zijn huis niet, en dat maakt het alleen maar logisch dat hij geen groot uniek netwerk opbouwt.

Wat zegt de sterkte van de personage-relaties over de relatieve positie van Siem, Aaron of Joni in *Bonita Avenue*? In het licht van de close reading hierboven is het opnieuw niet verrassend dat Siem en Aaron allebei een zeer sterke relatie met Joni lijken te hebben. In netwerkvisualisatie 1 is te zien dat Siem de meest sterke relatie met zijn dochter (Joni) heeft, daarna met zijn vrouw (Tineke Sigerius) en zijn zoon (Wilbert Sigerius) en dan pas met zijn (ex-)schoonzoon (Aaron). In netwerkvisualisatie 2 is te zien dat Aaron met Joni de op één na sterkste relatie heeft, de sterkste relatie heeft hij met zijn (ex-)schoonvader (Siem). Omgekeerd is dat anders: in netwerkvisualisatie 3 is te zien dat Joni een relatief zwakke relatie met haar vader (Siem) heeft. Zo heeft ze sterkere relaties met onder andere haar collega's (Rusty Wells, Meryl Dryzak/Bobbi Red en Scott), haar stiefbroer (Wilbert Sigerius) en haar man (Boudewijn Stol). Met Aaron is haar relatie wel relatief sterk, hij komt op de tweede plaats.

In de close reading hierboven is beargumenteerd dat de twee mannelijke hoofdrolspelers (Aaron en Siem) geobsedeerd zijn door hun vrouwelijke tegenspeler

Netwerkvisualisatie 4 Totaalnetwerk: drie egonetwerken van Siem, Aaron en Joni samengebracht.

(Joni). De netwerkanalyses bevestigen dat beeld. In de ego-netwerken van Aaron en Siem is de relatie met Joni het sterkst. Dat suggereert dat Joni een belangrijk aandeel in hun afzonderlijke verhaallijnen heeft; en dat de macht of invloed die zij op hen uitoefent potentieel groot is. Dat in de close reading geschetste beeld wordt bovendien versterkt door de observatie dat het aandeel van Siem en Aaron geen soortgelijke grootte heeft in de verhaallijn van Joni. Of ze daarom minder ondergeschikt is aan hen dan zij aan haar is op basis hiervan nog geen uitgemaakte zaak, maar de netwerkanalyses wijzen op zijn minst in die richting. Verder bevestigen de egonetwerken dat Wilbert ondanks zijn stemloosheid een duidelijke aanwezigheid vormt in de verhaalwerelden van Joni en Siem. Ook in het totaalnetwerk neemt hij een centrale positie in in de driehoeksrelatie Siem-Aaron-Joni, een positie die recht doet aan de ontwrichtende rol die hij heeft op het leven van de drie.

Wat gender betreft lijken er geen noemenswaardige patronen aanwezig te zijn in de netwerken. Het totaalnetwerk bevat 32 mannelijke personages en 18 vrouwelijke personages; in procenten is die verhouding 36% vrouw tegenover 64% man. Hoewel dit duidt op een (lichte) overrepresentatie van mannelijke rollen, wil dat natuurlijk niet zeggen dat de verhaalwereld in *Bonita Avenue* patriarchaal of misogyn is. Vanzelfsprekend is zoiets überhaupt niet vast te stellen op basis van

enkel cijfers. Die genderverdelingen zijn ongeveer hetzelfde in de egonetwerken: Siems egonetwerk bestaat uit 12 vrouwen en 19 mannen (38% vrouw, 62% man), Joni's egonetwerk bestaat uit 11 vrouwen en 18 mannen (38% vrouw, 62% man), Aaron egonetwerk bestaat uit 7 vrouwen en 12 mannen (37% vrouw, 63% man). Iets soortgelijks geldt voor de unieke netwerken van Siem en Joni: Siems unieke netwerk bestaat uit 4 vrouwen en 11 mannen (30% vrouw, 70% man), dat van Joni uit 5 vrouwen en 8 mannen (38% vrouw, 62% man). Alleen Aarons unieke netwerk (3 mannen, 100% man) wijkt af van dit patroon.

Deze distant reading van personage-relaties toont een beeld van personage-hiërarchieën in *Bonita Avenue* in kwantitatieve zin. Het eenvoudige telwerk van de distributies van hoofdstukken en woordfrequenties levert een argument om Siem als belangrijkste personage aan te merken. Op basis van de netwerk analyses is er nog een ander argument te geven om dat te ondersteunen: Siem heeft de hoogste *degree centrality* van de drie kernpersonages. Echter, die netwerk analyses brengen ook nuances aan in het beeld van Siem als belangrijkste personage. Joni's *degree centrality* is bijna even hoog als die van haar vader. Bovendien is het unieke netwerk van Joni net zo groot als dat van Siem, wat er op duidt dat zowel Joni als Siem een sociale kring heeft die losstaat van de overige twee kernpersonages. Dat suggereert dat beide personages een zekere mate van autonomie ten aanzien van de andere twee kernpersonages bezitten. De sterkte van de netwerkrelaties versterkt vooral het beeld van Joni als autonoom en onafhankelijk personage ten opzichte van Siem en Aaron. Haar rol in de verhaallijnen van haar mannelijke tegenspelers is aanzienlijk groter dan hun rol in haar verhaallijn. Aaron komt in alle opzichten uit de bus als het meest ondergeschikt: de minste woorden worden aan zijn verhaallijn besteed, zijn unieke netwerk is het kleinst, en buiten Siem en Joni heeft hij nauwelijks echt sterke relaties.

Opgemerkt moet worden dat de uitkomst van bovenstaande netwerk analyses geen fundamenteel andere resultaten laat zien. Tot soortgelijke bevindingen zou je ook kunnen komen zonder een computer te gebruiken, zoals de close reading van de roman duidelijk maakt. De distant reading werkt vooral ondersteunend voor bovenstaande genderkritische lezing van de roman waarin Joni als autonoom en invloedrijk figuur wordt aangewezen. Interessant is dat de distant reading die lezing op sommige punten ook nuanceert. De netwerken laten zien dat, hoewel Joni niet op eenzelfde manier gebonden is aan de mannen op de manier zoals de mannen gebonden zijn aan haar, haar twee tegenspelers een belangrijke rol spelen in haar sociale netwerk. Dat relateert de dominante en autonome rol die hierboven in de close reading aan Joni werd toegeschreven. Bovendien wordt door de netwerk analytische benadering duidelijk dat abstracte begrippen als macht, invloed en centraliteit vooral kwesties zijn die verhoudingsgewijs begrepen moeten worden. Zwart-wit zijn zulke hiërarchische structuren nooit: Joni's belang kan enkel gemeten worden *ten opzichte van* en *in verhouding tot* het belang van Siem, Aaron en de nevenpersonages. Uit de ruimtelijke verbeeldingen van personage-relaties die de netwerken bieden komt dat graduele aspect duidelijk tot uiting.

5 Besluit: gearrangeerde personage-hiërarchieën

Om welk personage draait Peter Buwalda's *Bonita Avenue*? Onder lezers van de roman is daar bepaald geen consensus over. Dit artikel biedt ook geen definitief antwoord. Interessanter dan welk personage de beste kaarten in handen heeft om voor belangrijkste personage door te kunnen, is hoe zo'n personage-hiërarchie precies tot stand komt via zowel tekstuele als buiten-tekstuele aanwijzingen. Welke factoren spelen daarin een rol? Gedemonstreerd is hoe verschillende argumenten aan te halen zijn om de onderlinge positie te bepalen van de drie personages die een eigen verhaallijn hebben in het narratief. Die argumenten bieden ieder een andere invulling van het begrip 'personage-hiërarchie'.

De kwalitatieve lezing begint met de constatering dat bepaalde cultuurteksten over vrouwelijkheid die resoneren in de brontekst van invloed zijn op de onderlinge verhoudingen tussen de personages. Zo wordt de originele tekst ingebed in een breder discursief veld van vrouwbeelden, en de aldus ontstane 'versie' van de tekst wordt zo getransformeerd tot iets wat niet daadwerkelijk in de tekst geëxpliciteerd is. Dat wil niet zeggen dat die versie geen basis heeft in die originele tekst: het aangehaalde bewijs uit de close reading analyse komt nog altijd uit de brontekst, en kent een zekere aannemelijkheid en controleerbaarheid voor andere 'interpreterende instanties' of simpelweg: lezers. Het geconstrueerde beeld van de representatie-hiërarchieën in *Bonita Avenue* is in deze lezing, kortom, gemotiveerd door cultuurtheoretische ideeën *buiten* de roman, maar wordt ondersteund door passages in de tekst zelf.

Voor de distant reading geldt ook dat de originele tekst wordt getransformeerd tot iets wat niet daadwerkelijk in de gedrukte tekst aanwezig is. De geconstrueerde netwerken zijn een modificatie van tijd naar ruimte: het lineaire narratief wordt door middel van selecties van tekstelementen omgezet in een ruimtelijke representatie van personage-relaties. Het grote verschil met de close reading is dat de netwerken *uitsluitend* gebaseerd zijn op gegevens die als 'data' in de tekst van de editie aanwezig zijn, hoewel die data geselecteerd en gearrangeerd zijn. Daarmee is de notie van 'bewijs' meer empirisch geïnformeerd. Daarentegen is het voordeel van close reading dat ze leidt tot een subtiele, gedetailleerde en genuanceerde vorm van tekstanalyse. Andersom biedt distant reading juist een *helicopterview* en zijn de bouwstenen van de netwerkanalyse fundamenteel van patroon- en getalsmatige aard. Dat vergroot de potentiële generaliseerbaarheid en herhaalbaarheid van mogelijke uitspraken en bevindingen aanzienlijk.

Maar hoewel verschillende factoren bepalend zijn in de totstandkoming van de personage-hiërarchieën, is het onderliggende principe in wezen hetzelfde. Eerst worden relevante kenmerken van de tekst geselecteerd, daarna worden deze selecties op een beargumenteerde manier gearrangeerd, en ten slotte worden deze arrangementen geïntegreerd in een interpretatie. Op die manier construeren beide benaderingen een andere, getransformeerde versie van de tekst die wel veranderd is in de brontekst, maar daar tegelijkertijd van losgezongen is. Het is daarom misleidend en positivistisch om te stellen dat de distant reading objectiever of wetenschappelijker is dan de close reading. De selecties voor de bouwstenen van de netwerken zijn net zo goed tot stand gekomen door middel van een interpreterende instantie. En de zo ontstane 'netwerkarrangementen' uit de distant rea-

ding moeten daarna net als de arrangementen uit de close reading geïnterpreteerd worden.

Bovenstaande benadering van *Bonita Avenue* illustreert dat het productief is om *close* en *distant* benaderingen parallel aan elkaar te gebruiken. Gezamenlijk kunnen beide benaderingen geïntegreerd worden in een meer gelaagde interpretatie van een bepaalde casus. Opvallend is namelijk dat de resultaten van de netwerk-analyse grotendeels te rijmen zijn met de opbrengst van de genderkritische analyse, en zo dienen als een extra, getalsmatige ondersteuning van claims die gemaakt zijn op basis van close reading. Tegelijkertijd stellen de netwerken diezelfde beweringen op sommige punten ter discussie, en nuanceren ze een eventueel te stellen, eenzijdige analyse van de genderverhoudingen.

Deze manier van werken is in lijn met wat Stephan Ramsay propageert onder de noemer van *algorithmic criticism* (Ramsay 2011), maar kan in het geval van de huidige analyse misschien treffender aangeduid worden als een vorm van ‘computationally assisted close reading’ (Rydberg-Cox 2011: 8). Distant reading of computationele analyse zijn niet enkel geschikt voor het werken met grote corpora, ook voor analyses van een enkele casus bewijzen ze hun voordeel, als een vorm van ‘quantitative based methods [that] allow readers to orient themselves *within* a literary work and make connections between characters’ (Rydberg-Cox 2011: 2; cursivering toegevoegd).²⁰

Tot slot heeft het onderzoek naar de casus van *Bonita Avenue* hopelijk geïllustreerd wat de consequenties zijn van het feit dat ook met een kwantitatieve benadering verschillende hermeneutische keuzes en arrangementen gemoeid zijn die afhankelijk zijn van elke specifieke roman. Het netwerk dat hierboven gevisualiseerd is (vertrekkende vanuit drie ‘kernactoren’ of nodes), laat zich niet zomaar extrapoleren naar andere vertellingen met andere vertelstructuren. Dat blijft een obstakel voor een benadering waarvan het vermogen om grotere hoeveelheden tekst te verwerken een belangrijke, zo niet de belangrijkste meerwaarde is voor de literatuurwetenschap. Een andere meerwaarde die herhaaldelijk benoemd is in het debat over distant reading, is de mogelijkheid om de benadering ook daadwerkelijk als een aanvullende hermeneutische strategie in te zetten (Potter 1988; Olsen 1993; Fortier 1993). Daartoe biedt netwerk-analyse kansen, en in potentie geeft deze techniek uitzicht op een meer overkoepelend beeld van structurele (machts)relaties in honderden of duizenden verhalen uit de Nederlandse literatuur. Maar voordat het zover is, zijn meer pogingen nodig om de schijnbare kloof tussen close en distant te verkleinen, waarbij we moeten blijven vertrekken vanuit de specifieke problemen en vragen waarmee teksten als *Bonita Avenue* ons confronteren.

20 In Rydberg-Cox 2011 wordt dit preciezer voorgesteld als ‘[...] a space between distance reading and close reading: like the distance reading approach, it attempts to discover broad quantifiable patterns within literary texts; like the close reading approach, it attempts to focus on either single literary works or a relatively small collection of literary texts’ (2).

Bibliografie

- Agarwal e.a. 2013 – A. Agarwal e.a., ‘Automatic Extraction of Social Networks from Literary Text: A Case Study on Alice in Wonderland’. Online, 2013; http://www.cs.columbia.edu/~apoorv/Hompage/Publications_files/MAIN.pdf.
- Alberich e.a. 2002 – R. Alberich e.a., ‘Marvel Universe looks almost like a real social network.’ Online, 2002; <https://arxiv.org/abs/cond-mat/0202174v1>.
- Berry 2011 – D.M. Berry, ‘The Computational Turn: Thinking About the Digital Humanities’. In: *Culture Machine* 12 (2011), p. 1-22.
- Bod 2012 – R. Bod, ‘Het Einde van de Geesteswetenschappen 1.0’. Oratie Universiteit van Amsterdam. Amsterdam: Vossiuspers UvA, 2012.
- Van Boven & Dorleijn 2013 – E. van Boven & G. Dorleijn, *Literair mechaniek. Inleiding tot de analyse van verhalen en gedichten*. Bussum: Coutinho, 2013.
- Burrows 1987 – J.F. Burrows, *Computation into criticism. A study of Jane Austen’s novels and an experiment*. Oxford: Clarendon Press, 1987.
- Buwalda 2012 – P. Buwalda, *Bonita Avenue*. Amsterdam: De Bezige Bij, 2012.
- Clark & Manning 2016 – K. Clark & C. Manning, ‘Improving Coreference Resolution by Learning Entity-Level Distributed Representations’. In: *Proceedings of ACL* (2016).
- Cloostermans 2010 – M. Cloostermans, ‘De hotste hollanders van de herfst’. In: *De Standaard*, 3 december 2010.
- Van Dalen-Oskam 2013 – K.H. van Dalen-Oskam, ‘De stijl van R’. Oratie Universiteit van Amsterdam. Amsterdam: Vossiuspers UvA, 2013.
- Van der Deijl 2010 – L.A. van der Deijl, ‘Het mannelijk onbehegen. Vader-dochterrelaties in drie Nederlandse romans’. In: *Vooys* 34 (2016) 3, p. 31-39.
- Dessin 2010 – M. Dessing, ‘Een golf van verbittering en ontzetting’. In: *Knack*, 20 oktober 2010.
- Elson e.a. 2010 – D.K. Elson e.a., ‘Extracting Social Networks from Literary Fiction 2010’. In: *Proceedings of the 48th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics* (2010), p. 138-147.
- Fahner 2010 – L. Fahner, ‘Laveren tussen sympathie en afkeer’. In: *Trouw*, 30 oktober 2010.
- Fleming 2017 – P. Fleming, ‘Tragedy, for Example: Distant Reading and Exemplary Reading (Moretti)’. In: *New Literary History* 48 (2017) 3, p. 437-455.
- Fortier 1993 – P.A. Fortier, ‘Babies, Bathwater and the Study of Literature’. In: *Computers and the Humanities* 27 (1993/1994) 5/6 (September 1993), p. 375-385.
- Fortuin 2010 – A. Fortuin, ‘Geef ons een groot streven’. In: *NRC Handelsblad*, 22 oktober 2010.
- Goedegebuure 2010 – J. Goedegebuure, ‘Bonita Avenue houdt de lezer in zijn greep’. In: *Het Financiële Dagblad*, 4 december 2010.
- Herman & Vervaeck 2009 – L. Herman & B. Vervaeck, *Vertelduivels. Handboek verbaalanalyse*. Vierde, herziene druk. Brussel: VUBPress/Nijmegen: Vantilt, 2005.
- Jayannavar e.a. 2015 – P. Jayannavar e.a., ‘Validating literary theories using automatic social network extraction’. In: *Proceedings of the Fourth Workshop on Computational Linguistics for Literature* (2015), p. 32-41.
- Jockers 2013 – M.L. Jockers, *Macroanalysis: Digital Methods and Literary History*. Illinois: University of Illinois Press, 2013.
- Karsdorp e.a. 2012 – F. Karsdorp e.a., ‘Casting a spell: Identification and ranking of actors in folktales’. In: F. Mambri, M. Passarotti & C. Sporleder (eds.), *Proceedings of the Second Workshop on Annotation of Corpora for Research in the Humanities (ACRH-2)*, 2012, p. 39-50.
- Karsdorp 2015 e.a. – F. Karsdorp e.a., ‘The Love Equation: Computational Modeling of Romantic Relationships in French Classical Drama’. In: *Proceedings of the Sixth International Workshop on Computational Models of Narrative*, 2015, p. 98-107.
- Lee & Yeung 2012 – J. Lee & C.Y. Yeung, ‘Extracting Networks of People and Places from Literary Texts’. In: *Proceedings of the 26th Pacific Asia Conference on Language, Information and Computation* 2012, 2012, p. 209-218.
- Lee & Wong 2016 – J. Lee & T.S. Wong, ‘Hierarchy of Characters in the Chinese Buddhist Canon’. In: *Proceedings of the Twenty-Ninth International Florida Artificial Intelligence Research Society Conference*, 2016, p. 531-534.
- Leyman 2010 – D. Leyman, ‘Onstuimig debuit van Peter Buwalda’. In: *De Morgen*, 27 oktober 2010.
- Mac Carron & Kenna 2012 – P. Mac Carron & R. Kenna, ‘Universal properties of mythological networks’. In: *Europhysics Letters* 99 (2012) 2.

- Meijer 1996 – M. Meijer, ‘De verschrikkelijke sneeuwman: projectie, geweld en nieuwe mannelijkheid in het werk van Jan Wolkers’. In: R. Romkens & S. Dijkstra (red.), *Het omstreden slachtoffer. Geweld van vrouwen en mannen*. Baarn: Ambo, 1996, p. 39-58.
- Meijer 2006 – M. Meijer, *In tekst gevat. Inleiding tot de kritiek van de representatie*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006.
- Minnaard 2010 – L. Minnaard, ‘The Spectacle of an Intercultural Love Affair. Exoticism in Van Deysel’s Blank en Geel’. In: *Journal of Dutch Literature* 1 (2010) 1, p. 74-90.
- Moll 2010 – M. Moll, ‘Wat weten we van elkaar?’ In: *Het Parool*, 6 oktober 2010.
- Moretti 2005 – F. Moretti, *Graphs, Maps, Trees: Abstract Models of Literary History*. London: Verso, 2005.
- Moretti 2013 – F. Moretti, *Distant reading*. Londen: Verso, 2013.
- Olsen 1993 – M. Olsen, ‘Signs, Symbols and Discourses: A New Direction for Computer-Aided Literature Studies’. In: *Computers and the Humanities* 27 (1993) 5-6, p. 309-314.
- Pattynama 1994 – P. Pattynama, ‘Oorden en woorden. Over rassenvermenging, interetniciteit, en een Indisch meisje’. In: *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* 15 (1994) 1, p. 30-45.
- Pattynama 1988 – P. Pattynama, ‘Secrets and Danger: Interracial Sexuality in Louis Couperus’s *The Hidden Force* and Dutch Colonial Culture around 1900’. In: J. Clancy-Smith & F. Gouda, *Domesticating the Empire. Race, Gender, and Family Life in French and Dutch Colonialism*. Charlottesville/Londen: University Press of Virginia, 1998, p. 84-107.
- Potter 1988 – R.G. Potter, ‘Literary Criticism and Literary Computing. The Difficulties of a Synthesis’. In: *Computers and the Humanities* 22 (1988) 2, p. 91-97.
- Praz 1970 – M. Praz, *The Romantic Agony*. Vertaald door Angus Davidson. Tweede editie. Oxford: Oxford United Press, 1970.
- Rosenthal 1970 – J. Rosenthal, ‘Narrative against Data in the Victorian Novel’. In: *Genre* 50 (2017) 1, p. 1-17.
- Rydberg-Cox 2011 – J. Rydberg-Cox, ‘Social Networks and the Language of Greek Tragedy’. In: *Journal of the Chicago Colloquium on Digital Humanities and Computer Science* 1 (2011) 3.
- Schut 2010 – L. Schut, ‘(Over)vol maar sterk debuit’. In: *De Telegraaf*, 11 december 2010.
- Serdijn 2010 – D. Serdijn, ‘2000, een jaar van explosief verval’. In: *de Volkskrant*, 16 oktober 2010.
- Smeets 2017 – R. Smeets, ‘Finding Characters: An Evaluation of Named Entity Recognition Tools for Dutch Literary Fiction’. Short paper at European Alliance for Digital Humanities (EADH) Day 2017, Rome (Italy), 25 januari 2017.
- Stolk 2012 – F. Stolk, ‘Stadsmens III’. In: *De Utrechtse boekhouder* 2 (2012) 1, p. 19-20.
- Stronks 2013 – E. Stronks, ‘De afstand tussen close en distant. Methoden en vraagstellingen in computationeel letterkundig onderzoek’. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 129 (2013) 4, p. 17-26.
- Stiller e.a. 2003 – J. Stiller e.a., ‘The Small World of Shakespeare’s Plays’. In: *Hum Nat* 14 (2003) 4, p. 397-408.
- Ramsay 2005 – S. Ramsay, ‘In Praise of Pattern’. In: *TEXT Technology* 14 (2005) 2, p. 177-190.
- Ramsay 2011 – S. Ramsay, *Reading Machines. Towards an Algorithmic Criticism*. Urbana: University of Illinois Press, 2011.
- Underwood 2017 – T. Underwood, ‘A Genealogy of Distant Reading’. In: *Digital Humanities Quarterly*, 11 (2017) 2.
- Vanhoutte 2013 – E. Vanhoutte, ‘The Gates of Hell: History and Definition of Digital | Humanities | Computing’. In: M. Terras e.a. (red.), *Defining Digital Humanities. A Reader*. Surrey/Burlington: Ashgate, 2013, p. 119-156.
- Warwick e.a. 2012 – C.M. Warwick e.a. (red.), *Digital Humanities in Practice*. Londen: Facet Publishing, 2012.

Adressen van de auteurs

Universiteit van Amsterdam
P.C. Hoofthuis, Spuistraat 134
1012 VB Amsterdam
l.a.vanderdeijl@uva.nl

Radboud Universiteit Nijmegen
Erasmusgebouw, kamer E11.23
6525 HT Nijmegen
r.smeets@let.ru.nl

Indienen van kopij

Kopij wordt bij voorkeur ingediend als attachment bij een e-mail. Bij toesturing via gewone post dient de kopij te worden ingeleverd op twee prints, met vermelding van het aantal woorden. Behoud altijd zelf een kopie van de kopij.

Door de redactie aanvaarde kopij geldt als definitieve tekst. Wijzigingen in de drukproeven, anders dan verbeteringen van zetfouten, kunnen de auteur in rekening worden gebracht door de uitgever.

Met het inleveren van kopij geeft de auteur toestemming voor digitale publicatie op de website van *TNLT* en van de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL).

Omvang

De maximale omvang van een artikel bedraagt 10.000 woorden, inclusief noten en bibliografie. Het artikel dient te beginnen met de titel en de auteursnaam, gevolgd door een samenvatting in het Engels van ten hoogste 100 woorden. Vermeld na de hoofdtekst het adres van de auteur. Indien gewenst kan ook het e-mailadres worden vermeld.

Een boekbeoordeling beslaat in de regel 750-1500 woorden. Deze begint met een titelbeschrijving van het besproken werk (uitgever, ISBN en prijs vermelden) en eindigt met de naam van de bespreker.

Richtlijnen voor het te hanteren verwijzingssysteem en voor de opmaak van de kopij zijn te vinden op de *TNLT*-website, www.tntl.nl.

Overdrukken

Auteurs van artikelen ontvangen een papieren exemplaar en een elektronische overdruk van hun artikel. Auteurs van een boekbeoordeling of een signalement ontvangen een elektronische overdruk van hun bespreking.

Wie het geheel overziet, zal constateren dat de letterkundige neerlandistiek haar disciplinaire grenzen stevig heeft opgerektd. De hier bestudeerde letterkundige onderzoeksubjecten worden niet alleen vanuit de literatuurwetenschap benaderd, maar evengoed vanuit de kunstgeschiedenis, de *digital humanities*, de onderwijskunde en de politieke filosofie. Alleen al in dat opzicht is de letterkundige neerlandistiek allesbehalve stervende: door de vele manieren waarop we de Nederlandse literatuur benaderen, is de studie ernaar wellicht vitaler dan ooit.

